

О. В. Царенко, доктор економічних наук,
державна установа “Інститут економіки
природокористування та сталого розвитку
НАН України”

ГЛОБАЛЬНА ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ СВІТОВОГО ЕКОНОМІЧНОГО ПРОСТОРУ

У статті розглянуто наукові засади щодо посилення міжнародного характеру конкуренції, що обумовлює необхідність створення адекватного сучасним вимогам глобалізації наддержавного механізму регулювання відносин в умовах конкуренції в різних формах. Досліджено роль інституту держави у світовому співтоваристві та його роль усередині окремої країни. Виявлено проблеми глобалізації в аспекті врегулювання диспропорцій розвитку країн за допомогою наднаціональних інституцій.

В статье рассмотрены научные основы по усилению международного характера конкуренции, что обуславливает необходимость создания адекватного современным требованиям глобализации надгосударственного механизма регулирования отношений в условиях конкуренции в различных формах. Исследована роль института государства в мировом сообществе и его роли внутри отдельной страны. Выявлены проблемы глобализации в аспекте регулирования диспропорций развития стран с помощью наднациональных институтов.

In the articles considered scientific principles are in relation to strengthening of international character of competition which stipulates the necessity of creation adequate the modern requirements of globalization of наддержавного mechanism of adjusting of relations in the conditions of competition in different forms. Investigational role of institute of the state in a world concord and his role up separate country. Found out the problems of globalization in the aspect of settlement of disproportions of development of countries by abovenational institutions.

Ключові слова. Конкурентні відносини, глобалізація, інституціоналізація, наддержавний механізм, світовий простір, регулювання.

Вступ. Інтеграційні та глобалізаційні тенденції у світовій економіці підтверджують той факт, що конкурентна політика не може залишатись, як раніше, обмеженою рамками окремої держави, а стає предметом міжнародної взаємодії. Посилення міжнародного характеру конкуренції супроводжується розвитком як позитивних, так і негативних явищ, обумовлює необхідність формування нового формату міжнародної конкурентної політики, створення адекватного сучасним вимогам наддержавного механізму регулювання конкурентних відносин. Це забезпечить реалізацію потенційних можливостей конкуренції та підтримку оптимального балансу економічних інтересів суб'єктів різних рівнів – окремих країн, регіонів та світової спільноти в цілому. Остеронь цих процесів не може стояти й Українська Держава. Сучасну стадію в розвитку глобальних процесів відрізняє розрив між стрімким ходом економічної глобалізації та досить слабкими зусиллями держав зі створення узгодженої політичної системи її регулювання.

Теоретико-концептуальні засади дослідження інституціонально-системних аспектів забезпечення конкурентоспроможності окремих підприємств, регіонів, галузей та національної економіки в цілому розглянуто у працях вітчизняних учених: А. Амоші, В. Базилевича, В. Гальчинського, В. Гейця, А. Костусєва, Ю. Макогона, А. Сухорукова, Є. Хлобистова, О. Шнипка, М. Чумаченка та ін. Разом з тим недостатньо дослідженими залишаються проблеми підвищення міжнародної конкурентоспроможності національної економіки з урахуванням сучасних тенденцій розвитку світогосподарської системи та факторів економічного зростання в контексті забезпечення ефективного використання ресурсів в умовах глобалізації.

© **О. В. Царенко, 2010**

Постановка завдання. Мета статті – розроблення теоретико-методологічних підходів до визначення суперечностей глобалізації через обґрунтування її впливу на процеси світового й національного розвитку і створення адекватного до сучасних вимог наддержавного механізму регулювання конкурентних відносин.

Результати дослідження. Оскільки глобалізація починає пронизувати все більше й більше сфер життєдіяльності людини, то все значущішим стає питання про її інституціоналізацію, про формування системи глобального регулювання, наділеної відповідним обсягом повноважень і легітимності. Це глобальне регулювання може здійснюватися в різних формах. Основними з них є глобальне співробітництво, за якого вирішальну роль у проведенні узгодженої загальносвітової політики будуть відігравати існуючі суверенні держави, і глобальне регулювання, за якого наднаціональні міжнародні організації були б автономні від держав у процесі прийняття рішень [1]. Для цього необхідно виділити два аспекти дослідження: роль інституту держави у світовому співтоваристві та його роль усередині окремої країни.

Стосовно першого аспекту переважає думка, що інтеграційні процеси в економіці, глобалізація фінансового ринку призводять до “стирання” державних кордонів, до ослаблення державного суверенітету у фінансовій сфері. За оцінками Р. Аллена, менше 30 % ринку цінних паперів сімки найбільш розвинених країн контролюються державою або підпорядковуються державним інтересам [2].

Це твердження досить сумнівне. Стихійні процеси глобалізації не перетворюють світову економіку на інтегральне ціле, а навпаки, підсилюють її диспропорції. Збільшується контраст між високорозвиненим центром, в якому проживає менше 1/6 населення, і периферією. Складна архітектоніка світової економіки

вкрай нестабільна і може викликати великі потрясіння не тільки для країн периферії, але й для центру, тому що світова валютно-фінансова сфера перетворилася на єдину систему й обвал однієї ланки важко позначається на інших.

Незважаючи на могутність і відносну незалежність від держави найбільших сучасних суб'єктів ринку – транснаціональних корпорацій, вони не в змозі регулювати стихійні процеси світового ринку, що набувають усе більш непередбачуваного характеру, і змушені спиратися на інститут держави. Роль цього інституту у виробленні та проведенні спільної стратегії регулювання світового ринку на міжнародному рівні підсилюється. Це проявляється в активізації спроб спільного регулювання світового фінансового ринку країнами “сімки”, що втілюється в розробці загальних правових норм, у межах яких можна було б контролювати функціонування фінансових структур.

Інститутами такого регулювання і контролю є, по-перше, Базельський комітет з банківського регулювання та нагляду, що встановив “правило Кука” – мінімально припустимий рівень співвідношення між розмірами власного капіталу комерційних банків і їх активів, а також розробив заходи щодо посилення контролю за ліквідністю банків; по-друге, Міжнародна організація з контролю над операціями із цінними паперами, що визначає правила поведінки суб'єктів ринку, необхідний рівень прозорості їх рахунків, уніфікацію систем розрахунків. Важливим важелем проведення узгодженої політики на світовому фінансовому ринку виступають міжнародні фінансові організації – Міжнародний валютний фонд (МВФ) і Світовий банк (СБ).

У той же час події останніх років показують, що існуючих інструментів регулювання глобального фінансового ринку явно недостатньо. Звідси виникла необхідність пошуку нових ідей і концепцій, але не всі вони обґрунтовані. Серед них пропозиція британського экс-прем'єра Т. Блера про створення нової Бреттон-Вудської валютної системи [3], пропозиція экс-канцлера Німеччини Г. Шредера про “цільові зони”, у межах яких визначалися б курси основних світових валют [4]. Висуваються і сміливіші ідеї про створення єдиної світової валютної системи та світового центрального банку. Міжнародні експерти сприймають ці пропозиції з великим скептицизмом. Інтеграція валютної системи передбачає високий ступінь глобалізації і в інших сферах соціально-економічного та політичного життя, тоді як в умовах гострого суперництва на світовому ринку основних економічних центрів – Північної Америки, Західної Європи та Південно-Східної Азії – реальні процеси глобалізації йдуть по лінії створення регіональних валютних блоків.

Найбільш успішний тут Європейський Союз, у рамках якого не тільки створено єдину валютну систему, але й закладено основи гармонізації фінансової та економічної політики держав-членів. Маастрихтський договір передбачає так звані критерії конвергенції: граничні ставки банківського відсотка, припустимі величини державного боргу, дефіциту держбюджету, темпів інфляції, що істотно обмежує суверенітет членів ЄС в економічній сфері. В Європейському Союзі створено структури управління регіонального об'єднання, що беруть на себе ряд функцій урядів країн, які входять до нього. У такий спосіб виявляється тенденція до перенесення частини державних функцій з регулювання валютно-фінансової сфери на наддержавний рівень.

Стосовно другого аспекту – не менш важливі зміни відбуваються у функціях держави всередині країни. В умовах глобалізації суспільство зазнає зростаючих переважань, які є наслідком ослаблення або розриву традиційних економічних і соціальних зв'язків, соціального розшарування, міжетнічних та міжконфесійних конфліктів. Унаслідок цього посилюється історична роль держави як гаранта соціальної стабільності, що має забезпечувати необхідну допомогу найбільш нужденним категоріям населення і захищати суспільство від насильства, злочинності й терору, що набуває глобальних масштабів.

Особливу складність викликає питання про можливість та ефективність втручання держави в економіку в умовах глобалізації. Як відомо, наукові школи прихильників лібералізму та “дирижизму” займають тут діаметрально протилежні позиції. Незважаючи на ці розбіжності, їх поєднує одна загальна риса – трактування пропонованої моделі розвитку як єдино можливої для всіх країн і регіонів. Однак випускається з уваги той істотний факт, що світова економіка не гомогенна, тому не може бути єдиною для всіх країн моделі розвитку й адаптації до нових умов. Це, зокрема, підкреслює Н. Г. Чумаченко, аналізуючи процеси глобалізації та фрагментації, в результаті взаємодії яких, за його словами, замість відкритого світового ринку – основи однорідного суспільства, утворюється багатополосний простір, що базується на різних економічних, соціально-політичних і культурних моделях [5].

Процеси глобалізації підсилюють значення головного ресурсу сучасної економіки – інтелектуального, професійного та організаційного потенціалу суспільства, тобто його здатності об'єднатися, мобілізувати свої духовні та матеріальні можливості для досягнення загальних цілей. Цей головний ресурс не може розвиватися тільки за рахунок розширення зовнішніх зв'язків та інтеграції в глобальні мережі, у відриві від своєї соціальної та духовної бази. Основна причина цього – різні спонукальні мотиви, що стимулюють соціальний розвиток і процеси глобалізації в національних економіках. Державні та недержавні транснаціональні структури стали майже однаково сильними партнерами на світовій економічній арені. Вони взаємодіють і змагаються один з одним, утворюючи своєрідний симбіоз двох якісно різних регулювальних підсистем глобальної економіки.

Таким чином, національні держави стикаються з тим, що “середовище їх проживання” стихійно утворюють наднаціональні структури (у тому числі наднаціональні структури, що володіють метатехнологіями), які багато в чому визначають їх дії та внаслідок особистих спонукань ведуть глобальну економіку до серйозних катаклізмів і різкого вповільнення розвитку [6].

Оскільки глобальна економіка є децентралізованою системою, взаємозв'язки між децентралізованими ланками ухвалення рішень усередині системи часто нестійкі і їх важко контролювати. Тому за відсутності глобального уряду та суворого дотримання певного міжнародного кодексу поведінки для міжнародної економічної діяльності фірм і держав потрібні нові форми глобального регулювання.

З урахуванням вищесказаного сформувався кілька основних концепцій з можливої організації глобального регулювання. Усі вони передбачають або створення нових інститутів, покликаних найбільш адекватно відповідати новим глобальним процесам, або еволюцію та трансформацію функцій уже існуючих міжнародних організацій [1].

1. “Світовий уряд”. Найстаріша футурологічна ідея (досліджена в тому числі й Кантом), різним аспектам якої присвячено чимало праць. Фактично концепція “світового уряду” являє собою збільшену модель національної держави, керівництво якої вирішує поточні внутрішньополітичні питання вже не на національному, а на глобальному рівні.

2. Трансформація існуючої системи ООН. Тут є два основні шляхи. Один – поступове підвищення рівня легітимності Ради Безпеки ООН і її ефективності. Інший варіант радикальніший. У ньому виділяють дві частини: перетворення існуючої Ради Безпеки ООН на свого роду квазіуряд, а Генеральної Асамблеї ООН – на квазіпарламент. Така форма глобального управління знаходить більше прихильників, ніж ідея “світового уряду”.

3. Політичне управління глобальним розвитком. Відповідно до цієї концепції провідні політичні актори у світі будуть “підштовхувати” глобалізацію в потрібне русло і розв'язувати нові глобальні проблеми вузьким колом “гравців”. Ними можуть бути домінуюча у світі супердержава або конгломерат великих держав (у рамках групи G-8 або ж іншої структури).

4. Корпоративне глобальне управління. У цьому випадку до колективних зусиль держав щодо вирішення глобальних проблем і планування глобального розвитку приєднуються найбільш значущі приватні “актори” (найбільші транснаціональні корпорації, міжнародні неурядові організації тощо).

Потрібне глобальне регулювання світового економічного порядку – не лише як засіб протидії світовим економічним кризам, а й для зосередження на гармонійному економічному розвитку. Першочергове значення має регулювання: а) торговельної політики; б) міжнародних валютних відносин; в) міжнародного розвитку; г) діяльності транснаціональних корпорацій; д) міжнародного співробітництва.

1. Регулювання торговельної політики. Слід розробити напрями торговельної політики на основі систематичного аналізу з урахуванням місця країни в конкурентному середовищі та наслідків її входження у глобальну економіку. Якщо цього не зробити, то постійно спостерігатимуться відхилення в моделях економічного розвитку країн, а лібералізація торгівлі не заохочуватиметься. Так, усе більше недискримінаційна торговельна політика замінюється одно- або двосторонніми дискримінаційними угодами. Держави ігнорують СОТ та її фундаментальний принцип недискримінації. Усе частіше порушується режим найбільшого сприяння нації. Слід визнати, що глибші форми регіональних домовленостей, які передбачають проведення єдиної політики країнами-учасницями і спільну систему регулювання, є скоріше альтернативою для національного регулювання, а не засобами лібералізації торгівлі між учасниками.

2. Регулювання міжнародних валютних відносин. Хоча Бреттон-Вудська конференція намагалася запровадити новий міжнародний валютний порядок, деякі питання валютної реформи до цього часу не вирішено: якими мають бути режим валютних курсів, розміри офіційної міжнародної ліквідності та відповідальність країн з дефіцитом або надлишком платіжного балансу. Існують вагомі підстави для визнання того, що валютні курси, які вільно плавають, – це найкращий режим. Однак валютний курс є особливим видом ціни, яка впливає на ціни всіх товарів, і уряди прагнуть валютних інтервенцій, регулюючи свої валютні курси. Тоді може проводитися політика всупереч ринку, конкурентному знеціненню валюти і використанню валютних курсів як інструмента торговельної політики. У такому разі доцільно створити чіткий і прогнозований кодекс поведінки з певними санкціями. Таку функцію міг би взяти на себе Міжнародний валютний фонд.

Розміри міжнародної ліквідності, установлені МВФ, також впливають на регулювання міжнародних валютних відносин. Чим більші розміри офіційної міжнародної ліквідності, тим нижча дисципліна стосовно платіжного балансу. Так само проблематичним, як і визначення “правильних” валютних курсів, є встановлення “правильних” розмірів ліквідності.

В умовах глобалізації фінансових ринків і значних потоків приватного капіталу може скластися враження, що немає дефіциту ліквідності, кредитоспроможні країни можуть самі позичати на міжнародних ринках капіталу. Однак проблема полягає в тому, чи достатні “власні резерви” країни без додаткових джерел запозичень. До того ж офіційні резерви [4] мають надавати міжнародні інституції, оскільки таке асигнування може бути ефективнішим і справедливішим, ніж використання автономних запасів “позичених резервів” на приватному ринку капіталу. І звичайно, якщо МВФ призначено колись перетворитися на світовий центральний банк, то він контролюватиме процес формування міжнародної ліквідності.

3. Регулювання міжнародного розвитку. Щоб передбачити ефективні економічні заходи для забезпечення міжнародної конкурентоспроможності країн, необхідна аналітична й операційна підтримка чотирьох визначальних секторів економіки: експортоорієнтованого сектора промисловості, сільськогосподарського сектора, інформаційної сфери та соціальної сфери. Ідеться не про короткотермінові

заходи трансферу платежів або перерозподіл наявних активів від багатих до бідних, а про “спільний розвиток”, від якого отримуватимуть вигоду всі країни.

Найвагоміший обов’язок, який необхідно покласти на регулювний наднаціональний орган, – допомогти країнам, що розвиваються, у здійсненні відповідної бюджетної, валютної політики і політики валютних курсів. Програми з фінансування структурної перебудови і підтримки реформ мають передбачати не лише розв’язання макроекономічних проблем, а й структурні зміни щодо забезпечення конкурентоспроможності країни та врахування їх наслідків щодо умов життя вразливих груп населення. Значна проблема у сфері регулювання – відкритість кордонів і загроза територіальній владі. Кордони відкриваються не лише між державами, а й між різними фінансовими секторами: страхуванням і банківською сферою, комерційним та інвестиційним кредитуванням тощо.

4. Регулювання діяльності транснаціональних корпорацій. Стратегія транснаціональних компаній визначається рівнем координованості національної політики з глобальною у сферах оподаткування, валютного контролю, митних тарифів тощо. Без координації національної політики стосовно транснаціональних компаній вони й надалі користуватимуться вадами національної політики. А національний суверенітет буде в занепаді, оскільки ці компанії цілком уникають регулювання з боку національного уряду [2]. Будь-яка політика регулювання діяльності багатонаціональних компаній має обмежувати права розпорядження власністю цих компаній, бо вони можуть ухилитися від національного регулювання, перемістивши активи, виробництво, ринки тощо. Регулювання діяльності транснаціональних компаній необхідне для обмеження уникнення оподаткування, гармонізації будь-яких пільг урядів-реципієнтів для залучення іноземних інвестицій, контролю за умовами передання технологій.

5. Регулювання міжнародного співробітництва. Ще одна форма міжнародного регулювання діє на рівні координації співробітництва між націями, особливо для розробки та впровадження їх макроекономічної політики щодо міжнародної конкурентоспроможності. Глибина співробітництва може коливатися від обміну інформацією та консультацій до координації політичних рішень між країнами [3].

Якщо наслідки транскордонного співробітництва шкідливі для держави, їй потрібен захист від їх згубного впливу. Коли ж зовнішні ефекти вигідні, слід заохочувати посилення їх впливу. Таким чином, необхідно розширювати глобальне регулювання світового економічного порядку, коли чинники глобалізації посилюють транскордонні ефекти. За допомогою механізму регулювання слід намагатися оптимізувати політику, забезпечуючи сприятливіші умови для діяльності всіх країн (уникнення торговельних війн, конкурентного знецінення активів економіки). Отже, потреба в міждержавному співробітництві та координації є нагальною.

Однак можливість транснаціонального регулювання з низки причин обмежені. Національні уряди не бажають поступатися своїм суверенітетом або внутрішньою автономією в розробці політики регулювання. Захищаючи свої інтереси, країни проводять протекціоністську торговельну політику, хоча розвиток вільної торгівлі – це необхідна умова міжнародної конкурентоспроможності країн. Але вільна торгівля не встановлюється автоматично, її треба запроваджувати за допомогою механізмів регулювання, які спрямовують кожну країну на узгодження власних і колективних інтересів.

Висновки. Отже, один з варіантів шляху до глобального управління – його виростання з альянсів і союзів найбільших держав, присвячених урегулюванню тих або інших глобальних проблем (пов’язаних з фінансами, безпекою тощо). У цьому випадку реалізація глобального управління буде здійснюватися в руслі концепції уніполярності, що в широкому тлумаченні ґрунтується на тому, що із часом усе сильніше викристалізовуватиметься “ядро” найбільш потужних союзних держав, яке буде проектувати свої норми та принципи поведінки на увесь світ. Тоді глобальне управління буде гомогеннішим, можливо, ефективнішим, але при цьому навряд чи стабільним у довгостроковій перспективі, оскільки кристалізація уніполярності закладе основи для потенційного конфлікту між “полюсом” і периферією. А ця суперечність може рано або пізно призвести до вибуху всієї системи глобального управління і підірвати світову стабільність.

Водночас протилежний фактор, що може послужити стимулом до формування глобального управління, – це, як обґрунтовано вище, тенденція до наднаціональності. У політичній сфері цей ефект значно підсилюється після краху біполяризму та закінчення “холодної війни”. Оцінюючи взаємодію держав і глобальних структур, необхідно мати на увазі, що бюджети, пряме оподаткування і легітимізовані силові структури – це ключові функції сучасної держави, які визначають її самодостатність і забезпечують суверенність. У цьому зв’язку про глобальне управління як про реальну форму здійснення влади можна говорити тільки тоді, коли виконання цих функцій буде передано з державного на наднаціональний глобальний рівень.

Література

1. Базилевич В. Формирование конкурентной среды в транзитивной экономике: проблемы, тенденции, противоречия / В. Базилевич // Конкуренция. Вестник Антимонопольного комитета Украины. – 2003. – № 2(5). – С. 24–28.

2. Костусев А. Состояние конкурентной среды в экономике Украины / А. Костусев // Конкуренция. Вестник Антимонопольного комитета Украины. – 2004. – № 1(10). – С. 10–18.

3. Розробка рекомендацій стосовно визначення та аналізу критеріїв відчутності впливу на умови міжнародної конкуренції на ринку / АМК України, НАН України, Інститут економічного прогнозування. – № 02-02. – К., 2004. – 149 с.
4. Макконел К. Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика : в 2-х т. / К. Р. Макконел, С. Л. Брю. – М. : Республика, 1992. – Т. II. – 780 с.
5. Чумаченко Н. Г. Проблемы и пути решения развития регионов / Н. Г. Чумаченко, А. И. Амоша // Економіка промисловості. – 2002. – № 4. – С. 201–206.
6. Амоша А. И. Каноны рынка и законы экономики / Амоша А. И., Прокопенко Н. Д., Иванов Е. Т. – Донецк : ИЭП НАН Украины, 2001. – 546 с.